

Լ. ՄԵԼԻՔՍԵԹ-ԲԵԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱՐՄԻՐ ՈՐԴԱՆ ՆԵՐԿԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԻՑ

Առաճաճատիպ ՀՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի
1946 թ. № 2—3 «Տեղեկագրից»

ՀՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

~~3(47 925)~~ ~~A 338 44 27405~~

~~18-5)~~ Մեղիկեր-հիկ, հ.

Հաշվարկներ հարմար որդու

հետևի արտադրող բյուրո.

		2036

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԿԱՐՄԻՐ ՈՐԴԱՆ ՆԵՐԿԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

Կարմիր որդան ներկի արապորոթյունն Արևելքում հայանի է եղել ղեռնա հին ժամանակներում, ինչպես վկայում է Աստվածաշունչը (Յայտնութիւն Յովնանեու, XVII, 12, 16)։

Նույն այդ կարմիր որդն, որ նույն եզրոժըղան է, առաքելն кошениль կամ кармин, վրացերեն արուժգենդի (հուն. kokkinon, լատ. coccus) կոչվածը, հնում տարածված է եղել և Հայաստանում, իբրև արապորոթյան և համաշխարհային շուկա արտահանվող (էքսպորտի) հիմնական և զվեւոր տարկաններից մեկը¹։

Այդ հանգամանքը առանձնապես մատնանշում են համապատասխան աղբյուրները, որոնցից են՝

1. Հռոմեական կյառիկ հեղինակներից՝ բնագետ Պլինիոսը—մեր թ. 1 դ. (Naturalis historia, XXXIII, XXXV).

2. Հայ մատենագիրներից՝ Ղազար Փարպեցին—V դ. (Գաղմ. Հայոց, 1, 7)² և Անանիա Շիրակացին—VII դ. (Աշխարհացոյցը, Այրարատ-ի ներքո)։³

3. Արաքական աշխարհագիրներից՝ Իրենայ-Ֆակիբը (903 թ.), Ալ-Իստախրին (930 թ.), Իրեն-Խաուկալը (971—978 թ. թ.), Ալ-Մուկադասին 985 թ.), նաև Ֆիրուզաբադը (XIV—XV դ. դ.) և ուրիշները։

4. Տաճիկ աշխարհագիր Հաջի-խալիֆան—XVII դ. (Աշխարհագրություն), որ կրկնում է արաքացի Ալ-Իստախրիի տվյալները։

Կարմիր որդանի որպիսության և տարածման հանգամանքների խնդրով հատկապես զբաղվել է առաջարկան կառավարությունը հայկական մարզը կազմակերպելուց հետո, որ վրաստանի կառավարչապետին էր ենթակա. կառավարչապետ Բարոն Գ. Վ. Ռոզենի օրով (1831—1837)։

Կառավարական միջոցառումներից մեկն էր J. Hamel-ի (Гамель) գործուղումը Հայաստան՝ ինդիքո տիգնուեզը ուսումնասիրելու նպատակով, որի արդյունքները ներկայացված են նրա հատուկ հոդվածներում՝ գերմաներեն „Über Cochenille am Ararat etc. (U. Գ. Բ. Գրա. Ակադ. Տեղ., VI սեր., III հ., II մ., էջ 9—64) և ռուսերեն՝ „Об Араратской кошенили“ (Журн. Мин. Внутр. дел, ч. XVII, 1, 1835, июль, стр. 192—217)։ Վերջինիս մեջ կարմիր որդանի տարածման սահմանների մասին ասված է հետևյալը։

¹ Հմմտ. Я. Манандян. О торговле и городах в Армении, Ереван, 1930, стр. 84—85

² Ին նմանի (շխարհացոյց) ձեռն. որդան և զորդ կարմիր-մեծի գուշնցն

³ Ին նմանի Այրարատ... որդն արգ-բերեն արմատս — ի զորդ կարմիրեն

«Поныне открыта сия кошениль предпочтительно ниже Эчмиадзинского монастыря, по текущей от Еревана к Араксу реке Занге, близ деревень Шорли, Сарванлар, Неджели, также близ Гассан-Абад и недалеко от Аракса возле Хорвирабского монастыря, равным образом по ту сторону Аракса при деревне Сиффи-Аббад и вдоль протекающей с подножья Арарата Карасу (Черной воды) между деревнями Ташбури и Каралюхом, где много имеется тростниковых болот» (стр. 196).

Կարմիր որդանի խնդրով նույն XIX դարում գրադվել են և ուրիշները, որ. 1. F. Varandt-ը, իսկ սովետական շրջանում՝ Բ. Կուզիցը, Մ. Շիրափան և, վերջապես, Լ. Ավետյանը, որոնց հետազոտությունների արդյունքները մասամբ ձեռագիր վիճակում են (առաջին երկուսի), մասամբ հրատարակված են (վերջինի) հետևյալ վերնագրով՝ «К вопросу о кошенили в Армении» (ՍՍՍՏ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Տեղեկագիր, 1940 թ., № 4—5, էջ 231—237)։

Խնդրի ակտուալ լինելը երևում է, ի միջի այլոց, և այն փաստից, որ երկրների խնդրով ներկայումս գրադված է և Հայկ. ՍՍՏ Ժողովրդագրության կից Ձեռագրերի ուսումնասիրության Ինստիտուտը (Մատենադարանը), որի հրատարակությամբ 1941 թ. առանձին գրքով լույս ընծայվեց հայերեն և ռուսերեն լեզուներով զոչ. Ա. Հարությունյանի շահեկան աշխատությունը՝ «Երկրների և խնամքների գործածությունը հին հայկական ձեռագրերում» (99 էջ), ուր մի քանի տող ծանոթություն կա նվիրված և «ղրմբված»-ին (էջ 84)։

Վրացական ՍՍՏ Կենտրոնական պատմական արխիվի ֆոնդերում աշխատելիս մենք առիթ ունեցանք ծանոթանալու Անդրկովկասի կառավարչապետի գիմնաստան արխիվային ֆոնդի № 2-ու (նախկին № 8 — Վրաստանի կառավարչապետի) № 2571 գործին, որ շուրջակադրված է այսպես. «О размножении Армянской Кошенили и о добывании из нее краски»։

Նկատի ունենալով, որ այս «գործը» կարող է որոշ չափով հետաքրքրություն առաջ բերել համապատասխան՝ շահագրգռված մասնագետների շրջանում, մենք նպատակահարմար գտանք տալ այստեղ նրա համառոտ բնութագիրը, կցելով դրան նույն գործից քաղված երեք փաստաթուղթ, գրված հայերեն, որոնցից մեկը հայերեն-ռուսերեն և մեկն էլ ռուսերեն-հայերեն։

«Գործը», որ սկսված է 1832 թ. ապրիլի 2-ից, պարունակում է 101 թերթ։

Հիմնական փասթաթուղթը, որի շուրջը ստեղծվել է այս «գործը», դա էջմիածնի միաբան և ծագկարար Սահկ-Սահակ-Իսահակ կոչվող վարդապետի, հետադառնված եպիսկոպոսի և արքեպիսկոպոսի գրությունն է (1830 թ.), բնագիրը հայերեն, ռուսերեն թարգմանությամբ հանդերձ, կարմիր որդանի մեռուցման շուրջը 10 ոնցեպտով և ներկ արտադրելու շուրջը 3 սեցեպտով, ինչպես և Վասկոռոյնիկովի գրությունը (1832 թ.)

միմիայն հուսերեն: Ապա դալիս է Վրաստանի կառավարչապետի սխտեմի ալլ և ալլ հաստատութիւններէ զրազրութիւնը, ինչպես և ամենայն հայոց կաթողիկոս Հովհաննէսի ու վերոհիշյալ Սնակ ծաղկարարի դիմումները Վրաստանի կառավարչապետ բարոն Ռոզենի հասցեով՝ մեկը (1833 թ.) հայերեն-հուսերեն և մյուսը (1834 թ.)՝ հուսերեն-հայերեն:

Ստորև մենք հրապարակում ենք 3 փաստաթուղթ. հանված № 2571 գործից, 1830, 1833 և 1834 թ. թ. ներքո:

1

էջ 1 (8 ա)

Օրինակ

Կազմելոյ զկարմիր սրդան կամ մեռուցման նորին՝ քի սրով կերպիս
մարք և լինիլ

Կամելով իմ գտանել զկերպ յարինման որդան կարմրոյ՝ յանձն առի կրիլ զտաժանմունս ի պէսպէս փորձառութիւնս մեռուցման նորին և հանման իւղոյն ըստ աւանդելոյ ալլ և ալլ անձանց սկսեալ ի 1815 ամէ փրկչական թուականին:

Փորձ ա.

1. Ի 1815 ամի, պատահեալ իմ ծերունւոյն ումենն Տիգրանակերացոյ, լուսյ. զի պնտէր՝ եթէ որդանն կարմրոյ չիք իւղ, ու զի սրբազնասուրբ Դահանայապետս մեր Սփրեմ կաթողիկոս աւանդեալ էր ինձ զրով յայնմ ժամանակի զեղանակ մեռուցման որդանն և հանման իւղոյն և տուեալ նաև զմասն ինչ յորդանէն մեռուցելոյ յիւրմէ ջրով կալաքարի, հարկադիր եղև ինչ զփորձ առնուլ ընդ ծերոյն այնորիկ օրինակ դայս. նախ դառաթինն որդնն մեռուցեալ քրով կալաքարի՝ իբրև արկաւ յեռուցեալ քացախ, արտադրեաց յինքնէ գիւր իւղն հանելով յերեսս քացախոյն, որով յայտնի ցուցաւ իւղոտն զոյ որդան:

Փորձ բ.

2. Առեալ զկենդանի որդնն՝ արկաք ի քացախ ցուրտ և թոզեալ ի նմա բոպէս իբրև 10 հանեալ տարածեցաք յարևու ի վերայ կտաւոյ. և ի ջերմանալ որդանցն՝ ղեռալ սկսան անդրէն իբրև դկենդանիս. գորս կալեալ վերստին մինչ եղաք յեռացեալ քացախ՝ առաակեցան. և զմասն ինչ ըստ խրատու ծերոյն եղեալ ի փուսն առ ի չորացուցանել, տեսաք զի խորովէին ի ջերմութենէն հանգոյն ձկանց տապակելոց, եղեալ դարձեալ զնա ի մաժուլս՝ արկեցաք և հոսեալ իւղոյն՝ եղև անպիտան ինչ:

Փորձ գ.

3. Ի վերայ որդանն մեռուցելոյ ի քացախ եռացեալ ցանեալ տակաւ ինչ զկիր փոշիացեալ (քերէն) այրեցաւ, զալարեցաւ և եղև անպիտան ինն. ցանեալ դարձեալ զդան (ալլի) տեսաք՝ զի մաժեալ ընդ իրեարս՝ պընտացաւ իբրև դադիւս անօդուտ ամենին:

Փորձ դ.

4. Անաք ի վերայ որդանն մեռուցելոյ սակաւ ինչ թեփ ալեր՝ ցորենոյ, և չեղն ինչ ոգուտ. անաք ե ալիւր կորեկի և եղն ալնպէս ոչ ինչ մածուցեալ զոլով ընդ իրեարս որդանցն:

Փորձ ե.

5. Յետ այս քանեաց և այլ ևս բազմակերպ փորձառութեանց մեւրոց՝ իբրև տեսաք. զի ի դերև ելին ամենայն վաստակք և տաժանմունք մեր ի սնտոխ համարեցան. և չեղն ինչ հնար ի մեռացուցանել իսկապէս զգժուարամեռ որդին կարմրոյ և ի հանել զիւղ նորա. ձեռնարկաք ալնուհետև մեք մեզէն զփորձ առնուլ ըստ եղանակին՝ զոր էջ 2 (8 ք) լուեալ էր մեր ի Սրբազնասուրբ Հայրապետէս. ըստ այսմ՝ ի թողուլ մեր յայնժամ զորդն կենդանի ի պարզեալ ջուր կալաքարի իբրև քառորդ մի ժամու, և յանշնչանալ նորա անդրէն հանեալ սրբոնեցաք յարևու և այսու կերպիւ միայն եղև հնար չորանալոյ նորա, այլ սակայն մնայր տակաւին իւղն յինքեան:

Փորձ զ.

6. Իբրև եզաք զկենդանի որդին ի մաքրազտեալ ջուր կրոյ (քեւէի) անշնչացաւ այս, որպէս և ի ջուր կալաքարին, այլ առանց արտաքս թորելոյ զիւղն:

Փորձ ե.

7. Առեալ 10 մսխալ զրամանի, այսինքն խորասանի (որ է տեսակ ինչ սերման) և ձեծեալ խառնեալ ընդ զինուոյ և զորդն եղեալ ի նմա, ժամս իբրև քառորդ մի և հանեալ անտի ի տարածել մեր յարևու՝ կարծելով, թէ անշնչացեալ իցեն. տեսաք՝ զի սկսան խլըաիլ և յաղիծել (?) մեզմով իբրև զկենդանի և չէին մեռեալ:

Փորձ զ.

8. Նուցուցեալ զորդն կենդանի ընդ աղաջրոյ ի հուր՝ անշնչացաւ թէպէտ այլ յոչ ինչ պէտա:

Փորձ ք.

9. Ըստ աւանդելոյ ոմանց՝ ձեռմք արկեալ ի թոնիր և զորդն ի կտաւի ամփոփեալ կալաք ի վերայ ծխոյ նորին և ալնպէս տակաւին եկաց անմեռ:

Փորձ զ.

10. Ի վերայ այսր ամենայնի հիացեալ իմ ընդ այսպիսի զժուարածեան զոլ այսր չնչին կենդանւոյ, եղի զկենդանիսն ի նոցանէ յանօթ ինչ ապակեայ բերանափակ և պահեցի ամիսս երկու և աւելի ևս և բացեալ ալնուհետև տեսի զնա թմրեալ որպէս ի քուն և բամբականման բորբոսիք ծաղկեալս և արտադրեալ էին զձուս

մանրահատիկ կարմրագոյն և փոքրաքանակ քան զհատն մեկանի (խաշխաշի), որք խոշորացուցիւ տեսան իբրև զնռնահատս:

Յայս ամենայն փորձառութիւնս աշխատ եղեալ իմ յընթացս միոյ ամի, չգտի զայլ ինչ հնար դիւրաւ մեռացուցանելոյ զայս կենդանի, բայց եթէ ի ջուր կալաքարի միայն՝ որպէս ասացի, թէև այն ևս ոչ կատարելապէս: Իսկ յետ մեռուցմանն թէ զիմրդ կամ որմիկ եղանակաւ գտի ես կերպ կազմելոյ զներկ նորին, աւասիկ եղից առաջի ըստ երից:

Կերպ ա.

1. Զորդն մեռուցեալ ի ջուր կալաքարի՝ եղեալ ի ջուր ցուրտ և լոկ ժամս իբրև 24, ապա եռացուցեալ զայն հանդերձ պարզեալ ջրով չուղանի՝ խառնեցի յեռանդեան անդ առ հինգ դրամ որդն՝ 2 դրամ լուծր և կէս դրամ պաղլեղ (չեպ), որոյ կարմրագոյն ջուրն անցուցեալ ընդ նուրբ կտաւ և չորացուցեալ յարևու՝ եղև մածուցիկ իմն իբրև զկպրածիւթ կամ իբրև զմեղր թանձրածոր, զորոյ և իւղն ևս հանի:

Եւ այսպէս է հա՛ գոր ի գործ ածեմք ի կնիքս Սրբազնասուրբ Քահանայապետիս մերոյ և այլ ամենայն բազմատեսակ յերանգս էջ 3 (9 ա) նկարուց և ի ծաղկագիրս ॥ զանազան թղթոց յօրէ յայնմանէ (ի 1816 թուականէն) մինչև ցայսրը ժամանակի ոչ կարօտացեալ յայնմհետէ արտաքուստ զնայն գնելոյ: Որոյ վասն մեծագոյն շնորհակալութեամբ օրհնեաց և օրհնէ հանապազօր զնուաստ աշխատաւորս նա ինքն Սրբազնասուրբ Հայրապետն:

Կերպ բ.

2. Յետ գնելոյ զթմրեալ որդն ի գինւոջ՝ զդեալ ապա զկարմրագոյն հիւթն և չորացուցեալ՝ սկսաք ի գործ դնել յայլ և այլ երանգս ծաղկագրութեանց, որ լաւագոյն գեղեցիկ և փայծառափայլ երևէր քան գեղեալն յորդանէն մեռուցելոյ ի ջուր կալաքարի:

Կերպ գ.

3. Զորդն ինքնին անշնչացեալ յապակեայ անօթի՝ եփեալ ըստ առաջնոյ կերպին հանդերձ խառնմամբ չուղանի և պաղլեղի (չեպի) մարթ է գործ արկանել ի ծաղկագիրս իբրև զառաջին և զերկրորդ կերպիւ եղեալն, որպէս և մեք իսկ ի գործ ածեալ եմք բազում անգամ ի հանդիպմունս հարկաւորութեանց:

Թէ ուր գտանի այս որդն կարմրոյ կամ յորում ժամանակի ի վեր ելանէ ի բունոյ իւրմէ, կամ թէ զիմրդ մարթ է ժողովել զայն, ասացից:

Այս կենդանի ըստ պատմելոյ ոմանց գտանի յեղերս գետոյն Երասխայ՝ սկսեալ ի Սարուանլար ասացեալ տաճկաբնակ գեղջէ (որ է բացատ յԱթոռոյ աստի իբրև կիսոյ աւուր ճանապարհաւ) մինչև ցմուստ մերձակայ սահմանացն Նախճուանայ:

Զայս որդն ժողովեալ տաճիկ բնակչաց այնր գեղջ՝ վաճառեն.

յորոյ և իմ իսկ գնեալ է բազում անգամ: Սակայն ի 1822 թուին ես ինքն անձամբ անձին ելի ի խնդիր այսր որդան և հասեալ մերձ ի Խոր Վիրապ վանսն յեզր Երասխայ՝ ժողովեցի մի-մի:

Ասացի մի-մի, վասն զի՝ որպէս առի յայնժամ զփորձն՝ եթէ երկու կամ երեք կամ աւելի ևս ի միասին կալցին, ճմլին ճնշին առ ժամայն և թորեն արտաքս զարիւնս իւրեանց, որով և լինին այնուհետև ոչ ինչ իմիք պիտանացու:

Էգբ սոցա բազում են յոյժ միանման, այլ մի քան զմի մեծ և փոքր՝ գոյն ունելով մոյգ կարմիր. իսկ արուքն՝ սակաւք են, որոց և 2 տեսակ են ըստ իմս ենթադատութեան. մին բացագոյն կարմիր (ալ), որ փութով մեռանի, և միւսն սպիտակ իբրև գհատ բրնձոյ:

Ի 1828 թուէն պահեալ ունէի զորդնն կենդանի ի մէջ յախճապակեայ անօթի մինչև ի սոյն 1830 թուականս, յորմէ կամեցեալ իմ աշտմ յօրինել գնեակ՝ տեսի, զի ոմանք ի նոցանէ ունելով դեռևս զկենդանութիւն, թէև անշարժ ի ճմլելն հեղեն զարիւնս իւրեանց իբրև զշուր: Զայս տեսեալ եմ և հիացեալ փառս մատուցի Արարչին ամենայն արարածոց, որ մեծամեծս երևեցուցանէ ի չնչին կենդանիս ևս: ||

էջ 4 (9 բ) Ժամանակ երևելոյ այսր կենդանւոյ տևէ իբրև ամսաչափ մի. սկսեալ ի 15 երորդէ ամսեան օգոստոսի մինչև ի նոյնքանիս սեպտեմբերի, յորում միջոցի ելանեն յերեսս երկրի և շրջին խիտ առ խիտ բազմութեամբ, երևելով իբրև զփունջս մանուշակաց և այս ընդ այդանալ առաւօտուն կամ ի ծագման արեգական և ի սաստկանալ տապոյ ջերմութեամբ՝ խուսեն անդրէն ի բոյնս իւրեանց ընդ երկրաւ և չերևին այնուհետև:

Ահաւասիկ մատուցանելով իմ ընդ սմին Ձերդ Պայծառափայլութեան նաև զմասն ինչ յորդանց մեռուցելոց յինէն՝ եթէ գինեաւ և եթէ ջրով կալաքարի՝ զիւրաքանչիւրսն առանձինն և զի նոցունց եփեալ ներկն առանձինն և զիւրն հանեալ ի նմանէ առանձինն, և զձուսն առանձինն, և զեփեալն ի ձուոց անտի առանձինն, խնդրեմ ամենախոնարհաբար, Ողորմած Տէր, յայտնել ուր հարկն է իցէ ի պարծանս Պայծառ Անուան Ձերոյ զբազմամեայ զիմ զայս աշխատանս ի գիւտ հնարից այսր ներկագործութեան, որ գաղտնի և թագուն իմն է և ոչ ծանուցեալ ինչ բազմաց ի ժամանակէ անտի Պարսից ցայսօր: Այլ ես ահա իմովս ամենաջերմեռանդն յօժարութեամբ ընծայեմ Ձերումդ Պայծառափայլութեան՝ յուսալով շնորհիւ Ձեր ողորմութեան իմիք արժանանալ ի բարձրագոյն Դրանէ հզօր Տէրութեան Ամենաողորմած Կայսեր ինքնակալի ամենայն Ռուսաց և Թաղաւորի Հայոց, որոյ անգին կենաց վասն և յաղաքս Պայծառափայլութեան Ձերոյ ֆառ,

ի 14 յունիսի

Ողորմած Տէր,

1830

ի Սուրբ Էջմիածին

մշտանուէր աղօթարար՝ նուաստ ծառայ ծաղկարար Իսահակ վարդապետ մահտեսի Տէր-Գրիգորեան Տէր. Սահակեանց Երևանցի

II

էջ 1 (50 ա)

Ձերդ Բարձր Գերազանցութիւն

Ողորմած Տէր

Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ տէր Յովհաննէս և շնորհիւ նորա կաթողիկոս ամենայն Հայոց և ծայրագոյն պատրիարք Առաքելական Եկեղեցւոյ Քրիստոսի և Մայր Աթոռոյ Սրբոյ կաթողիկէ էջմիածնի

Ձգրութիւն Բարձր Գերազանցութեան Ձերոյ ի 15 սեպտեմբերի № 5140 ընկալաք մեծաւ յարգանօք ի 21 սոյն ամսոյ:

Դնենրալ մայոր կնեազ Բէհ-բուզոմի կառավարիչ նահանգին Հայոց գրութեամբ իւրով առ մեզ յայտնեալ զկամս Բարձր Գերազանցութեան Ձերոյ խնդրեաց ի մէջ հրամայել Մհակ եպիսկոպոսին զնալ ի տեղի ժողովման որդանն կարմրոյ և ցուցանել զիւրն գործողութիւն առ ի բարեօքապէս ժողովել զայն և պատրաստել, յուսադրելով չթողուլ զաշխատանս նորա առանց օրինաւոր վարձատրութեան:

Թեև Մհակ եպիսկոպոսն ըստ |
էջ 2 (50 բ) պաշտօնի իւրում յայսմ Աթոռոյս սրբոյ կարի հարկաւոր է մեզ, առանց որոյ դժուարութիւն մեծ պատահի ի գործս մեր, բայց այսու ամենայնիւ գիտելով մեր, թէ հմտութիւն նորա յայսմ մասին ունի զմեծագոյն օգուտ ընծայել տէրութեան, եռանդն մեր առ օգուտ տէրութեան որով ոգևորեալ կամք միշտ—ստիպեաց զմեզ թողուլ զհարկաւորութիւն մեր և առ ժամանակ առաքել զնա առ գործն, առ որ հրաւիրեալ լինի ի Բարձր Գերազանցութենէ Ձերմէ:

Մնամք խորին վերապատուութեամբ և անձնընծայութեամբ,

Письмо Вашего Высокопревосходительства от 15 сего сентября № 5140 имели честь получить 21 сего месяца.

Начальник Армянской Области Генерал-Маюр Князь Бебутов письмом своим к Нам, объявляя нам Волю Вашего Высокопревосходительства, просил нас дозволить Епископу Исааку прибыть на место сбора кошенили и оказать содействие свое как к лучшему сбору, так и приуготовлению оной, — обнадежив при том его труды его не оставить без законного возмездия.

Хоть присутствие Епископа Исаака по должности его необходимо | здесь в св. Престоле сем, без коего часто встречаются в делах затруднения, но при всем том, зная, что опытность его в сем случае может принести правительству не малую пользу, ревность наша к пользе правительства, коею мы одушевлены всегда,—заставила нас оставить собственную необходимость нашу и на время послать его, Епископа Исаака, к делу, к коему он приглашается Вашим Высокопревосходительством.

Имеем честь быть с глубочайшим высокопочтением и преданностью,

Ողորմած Տէր,

Բարձր Գերազանցութեան Ձերոյ ամենախոնարհ ծառայ և աղօթարար կաթողիկոս ամենայն հայոց Յովնանէս

№ 391

Ի 30 սեպտեմբերի ի 1833 ամի ի սուրբ Էջմիածին Նորին Բարձր Գերազանցութեան Կառավարչին Վրաստանու Պարոն Աննբրալ օտ Ինփանտերի Բարոն Ռոզենի և ասպետի:

Милостивый Государь,

Вашего Высокопревосходительства Покорнейший Слуга и богомолец Католикос всех армян Иоаннес.

№ 391

30 сентября 1833

св. Эчмиадзин

Его Высокопревосходительству Главноуправляющему Грузиею Господину Генерал-Адъютанту и Кавалеру Барону Григорию Владимировичу Розену.

III

էջ 1 (61 ա) Ваше Высокопревосходительство!

Милостивый Государь Барон Григорий Владимирович! Ваше Высокопревосходительство, обращая благосклонное внимание Ваше на труды мой, понесенные в минувшем 1833-м году при приготовлении кашенили, в награду трудов моих назначить изволили ама-титовый перстень, который украшенный бриллиантами получил от Господина Начальника Армянской Области. Вслед же затем удостоился получить лестное для меня письмо Вашего Высокопревосходительства от 17-го марта № 1348.

С истинною признательностию էջ 2 (61 բ) принеся Особе Вашей | чувствительную благодарность; за внимание Ваше ко мне, осмеливаюсь уверить Ваше Высокопревосходительство, что я не упущу никакого случая, где могу быть полезным благословенному Правительству Всеавгустейшей Державы, и вместе с тем льщу себя надеждою, что чрез ми-

Ձերդ Բարձր Գերազանցութիւն

Ողորմած Տէր

Բարոն Գրիգորի Վլադիմիրովիչ

Ձերդ Բարձր Գերազանցութիւնն ակնարկելով քաղցրութեամբ յաշխատանս իմ, զորս ցուցի յանցերում 1833 ամի ի պատրաստելն զորդն կարմիր, ի վարձ աշխատանաց իմոց շնորհեցիք զամենտեայ անդամանդակապ մատանի, զոր ընկալայ ի ձեռն Պարոն կառավարչի նահանգի Հայոց: Յետ որոյ արժանի գտայ ստանալոյ ցանկալի գրութիւն Բարձր Գերազանցութեան Ձերոյ ի 17 մարտի 1834 ամի, համար 1348:

Ճշմարիտ երախտագիտութեամբ մատուցանելով զջերմեռանդ շնորհակալութիւն իմ վասն շնորհաց Ձերոց առ իս, համարձակիմ հաւատացուցանել զԲարձր Գերազանցութիւն Ձեր, թէ ես ոչ երբէք թողից զգիպուած, ուր կարեմ օգտաւէտ լինիլ օրհնաբանեալ Տէրութեան ինքնակալութեան Ռուսաց, և ակն ունիմ աներկբայ, թէ ի ձեռն բարեհաճ միջնորդութեան Ձերոյ ամենայն աշխատանք իմ, զորս ցուցի

лостивое предстательство Ваше все труды мои, оказанные и оказать долженствующие, не останутся без достойного возмездия.

С чувством глубочайшего почтения и истинной преданности имею честь быть Вашего Высокопревосходительства, Милостивого Государя Всепокорнейшим слугою и богомольцем Исаак Архиепископ Армянский

և ցուցանելոց եմ, ոչ ֆնացեն առանց վարձատրութեան:

Խորին զգացութեամբ հոգւոյ և ճշմարիտ անձնընծայութեամբ շնորհս ունիմ ֆնալ

Զերդ Բարձր Գերազանցութեան,
Ողորմած Տէր,
ամենախոնարհ ծառայ և աղօթարար
Իսահակ Արք Եպիսկոպոս

20 мая 1834 года
св. Эчмиадзин
№ 47

Ի 20 մայիսի ի 1834 ամի
ի սուրբ Էջմիածին
№ 47

Л. Меликсет-Бек

Из истории производства кошенилевой краски в Армении

РЕЗЮМЕ

Производство кошенилевой краски известно было на Востоке еще в древние времена, как свидетельствует Библия (Апокалипсис, XVIII, 12, 16).

Кошениль или кармин, т. е. „кирмиз“, по-греч. kokkinon, по-лат. coccus (отсюда и Coccus Porphyrophora Hameli), по-груз. „буж-г’енди“, распространен был в древности и в Армении, как один из главных и основных предметов производства и экспорта на мировой рынок.

На это обстоятельство указывают соответствующие источники: 1. из латинских Плиний в I в. н. э. (Nat. hist., XXXIII, XXXV); 2. из армянских Лазарь Парпский в V в. (Ист. Арм. I. 7) и Ананий III иракский в VII в. (География, в абзаце Арарат); из арабских географов Ибн-ал-Факих, Ал-Истахри, Ибн-Хаукаль, Ал-Мокадасий; в X в., Фирузабад XIV—XV вв. и др.; 4. из турецких географов Хаджи-халифа XVII в. (Геогр.), который повторяет Ал-Истахрия, и др.

Вопрос о кошенили и добыче из нее красной краски, с выяснением границ распространения ее в Армении, специально занимал царское правительство тотчас-же после образования „Армянской Области“, которая была подведомственна главноуправляющему Грузией, в дни барона Г. В. Розена (1831—1837).

Одним из мероприятий правительства по выяснению вопроса о кошенили было командирование в Армению J. Hamel’я. (Гамеля) с целью выяснения условий появления, развития и распространения таковой, в результате чего появилась работа на немецком и русском языках: „Über Cochenille am Ararat“ etc. (Зап. СПб Акад. Наук,

сер. VI, т. III, ч. II, стр. 9—64), с привеском заметки *J. F. Barandt'a* (там же, 65—67); и „Об Арагатской кошенили“ (Журн. Мин. Внутр. Дел, ч. XVII, 1, 1835, июль, стр. 192—217).

Вопросом о кошенили особенно заинтересовались специалисты в наши дни, как, напр. *Б. Кузин, М. Широ́ва и А. Аветьян*, результаты исследований которых отчасти еще подлежат в рукописи (первых двух), отчасти опубликованы (третьего): „К вопросу о кошенили в Армении“ (Изв. Армянского филиала АН СССР, 1940 г. № 4—5, стр. 231—237).

Данный вопрос актуален также в связи с тем обстоятельством, что проблемой красок занят Институт рукописей (Матенадаран) при Совнаркоме Арм. ССР, в издании которого в 1941 г. вышла книжка на арм. и рус. языках доц. *А. Арутюнян* „Краски и чернила по древнеармянским рукописям“ (99 стр.), где несколько строк посвящено, между прочим, и „кармину“ (стр. 91).

*
*
*

Во время своих занятий в Центральном Историческом Архиве НКВД Груз. ССР мы имели случай ознакомиться с делом № 2571 из фонда № 2—а „Канцелярии главноуправляющего Закавказским краем“ (бывш. № 8 „Канцелярии главноуправляющего Грузией“) по вопросу „О размножении Армянской Кошенили и о добывании из нее краски“.

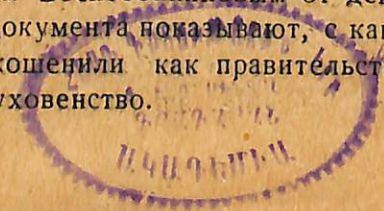
Имея в виду тот интерес, который за последнее время проявляют специалисты проблеме кошенили в Армении, мы сочли целесообразным дать здесь краткую аннотацию означенного дела, с приложением к таковой трех документов: от 1830 г. на арм. яз., 1833 г. на арм. и рус. яз. и 1834 г. на рус. и арм. яз.

„Дело“, начатое 2 апреля 1832 г., дошло до нас на 101 лл. и заключает в себе в основном трактат (на арм. яз.) архимандрита (впоследствии епископа и архиепископа) Саака или Исаака Тер-Григоряна Тер-Саакянца Ереванского о кошенили с 10 рецептами умерщвления червя и тремя рецептами получения красной краски, от 14 июля 1830 г. Кроме того, там имеются: русский перевод трактата, переписка разных лиц и мест по данному вопросу с главноуправляющим Грузией бароном Г. В. Розеном, в частности кондак католикаса всех армян Иоаннеса от 30 сентября 1833 г. за № 391, и обращение архиепископа Исаака от 20 мая 1834 г. за № 47, на имя того-же Розена; отношение „Горного в Грузии начальника“ от 21 апреля 1832 г. по вопросу „О краске те Грузинской (sic) Кошенили“, на имя Розена; наконец обширный трактат на русском языке под заглавием „Описание кошенили, водящейся в Армянской Области, составленное Маркшейдером Воскобойниковым 31 декабря 1832 г.“.

Публикуемые здесь 3 документа показывают, с каким интересом относились к вопросу о кошенили как правительственные сферы, так и высшее армянское духовенство.

A 220110

27405

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220033814

(204)

